

Dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL
Kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pana mgr. Adama Ćwikły pt. *Kwestia włościańska w polskiej myśli polityczno-prawnej ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod panowaniem rosyjskim w XIX wieku (do 1862 roku)*, Wrocław 2021, ss. 277

I. Ocena tematu pracy, celu i problematyki badawczej

Sformułowanie tematu uważam za trafne i wystarczająco określające przedmiot badań. Już we *Wstępie* Autor zwrócił uwagę, iż tytułowe zagadnienie nie doczekało się dotychczas kompleksowego opracowania. W literaturze poświęconej polskiej myśli politycznej debata nad tzw. kwestią włościańską w dziewiętnastowiecznej literaturze uwzględniana była jedynie marginalnie w publikacjach poświęconych stanowi chłopskiemu, których autorzy koncentrowali się przede wszystkim na zagadnieniach gospodarczych oraz na położeniu prawnym ludności wiejskiej. Z tym większą satysfakcją należy przyjąć powstanie opracowania, które – dzięki wnikliwej analizie źródeł archiwalnych, aktów prawnych oraz licznych publikacji, których autorzy włączali się do polemiki nad sposobami zmiany stosunków włościańskich – pozwoliło poznać czytelnikowi przebieg dyskusji nad koniecznością i programem reform.

II. Ocena pracy od strony formalnej. Ocena wartości merytorycznych i poznawczych

Na rozprawę składa się pięć rozdziałów, ponadto *Wstęp*, *Zakończenie* oraz *Wykaz źródeł i opracowań*.

W rozdziale pierwszym Autor przedstawił status prawny włościan w Królestwie Polskim oraz z Wielkim Księstwem Litewskim do 1795 roku (choć wskazaną w tytule rozdziału cezurą czasową jest koniec XVIII wieku), wtedy bowiem „Trzeci rozbiór Rzeczypospolitej Obojga Narodów (...) przerwał wszelkie zamierzenia, które zmierzały w swych postulatach do zmiany *status quo* chłopów” (s. 40). W podrozdziale zatytułowanym Korona Królestwa

Polskiego” zaprezentowane zostały stopniowe zmiany w statusie społecznym i prawnym ludności wiejskiej, które doprowadziły do zwiększenia obowiązków pańszczyźnianych, do zmniejszenia możliwości opuszczania wsi (i – zarazem – do zaostrzenia kar za zbiegostwo) oraz do ograniczenia zdolności procesowej. Z kolei sytuacja ludności chłopskiej na terenie wielkiego Księstwa Litewskiego, początkowo korzystniejsza niż w Koronie (m. in. posiadanie wolności osobistej, uprawnienie do alienacji gruntu, korzystanie z różnych form samorządności) i zróżnicowana w zależności m. in. od rodzaju zajmowanych gruntów, pod wpływem rozwiązań w Koronie i na Litwie Właściwej ulegała ujednoliceniu. Ujednolicenie to było jednocześnie związane z pogorszeniem sytuacji włościan, co przejawiało się w ograniczaniu, a nawet pozbawianiu prawa wychodu, likwidacji swobodnego dysponowania działkami ziemi oraz w zwiększaniu obciążeń m. in. w postaci pańszczyzny (z wyjątkiem Żmudzi, gdzie gospodarka folwarczno-pańszczyźniana nie przyjęła się). Opisane zostały następnie pierwsze próby reform włościańskich postulowane i podejmowane w praktyce przez niektórych właścicieli ziemskich (Wawrzyniec Świniarski, księżna Anna Jabłonowska, Stanisław Małachowski, Joachim Chreptowicz i inni), zmierzające do częściowej zamiany pańszczyzny na czynsz, zwiększania swobody przenoszenia się oraz do regulowania stosunków pomiędzy właścicielami wsi a ludnością wiejską przy pomocy umów. Reformy nie doczekały się jednak regulacji ustawowej w *Zbiorze Praw* Andrzeja Zamoyskiego ze względu na jego odrzucenie przez sejm, a przewidziana tam ingerencja władz państwowych w relacje pomiędzy właścicielami a chłopami doczekała się – w ograniczonym stopniu – urzeczywistnienia w czwartym artykule Konstytucji 3 maja. Zwrócono wreszcie uwagę na próby rozwiązania kwestii chłopskiej podczas insurekcji kościuszkowskiej 1794 roku, jednak korzystne dla włościan postanowienia uniwersału ogłoszonego 7 maja pod Połańcem i zapowiadane na czas po zakończeniu powstania dalsze reformy nie zostały zrealizowane wskutek klęski powstania, przypieczętowanej trzecim rozbiorem Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Przedmiotem rozdziału drugiego są stanowiska wobec sprawy chłopskiej wypowiedziane w okresie Księstwa Warszawskiego. Przedmiotem dyskusji były m. in. uregulowania statusu prawnego włościan w konstytucji nadanej Księstwu przez Napoleona w lipcu 1807 roku, likwidujące ich poddaństwo, jednakże brak wyraźnego unormowania ewentualnej własności gruntów i ich posiadania przez ludność wiejską przyczynił się do zróżnicowanej wykładni artykułu czwartego. Artykuł ten stał się przedmiotem licznych komentarzy, a uzupełniający go dekret ministra sprawiedliwości z 21 grudnia 1807 roku również nie uregulował tak ważnych kwestii jak nabywanie własności gospodarstw rolnych przez ludność wiejską czy też jej obowiązki wynikające z pańszczyzny. Kolejnymi aktami prawnymi odnoszącymi się do kwestii

włościańskiej były: instrukcja ministra sprawiedliwości z 8 lutego 1808 roku dotycząca kontraktów między właścicielami ziemskimi a chłopami, a także wprowadzony do Księstwa Warszawskiego 1 maja 1808 roku Kodeks cywilny Napoleona, gwarantujący równość wobec prawa, nienaruszalność własności prywatnej i regulujący umowę dzierżawy, pomijający zarazem stosunki pańszczyźniane. Zarówno artykuł czwarty konstytucji Księstwa, jak i normy Kodeksu Napoleona, niezgodne nie tylko z polską tradycją prawną, ale i z oczekiwaniami większości społeczeństwa, nie spełniły nadziei ludności wiejskiej. W toczonej na łamach prasy i w publikowanej korespondencji dyskusji co do rozwiązania kwestii włościańskiej wypowiedziano się na rzecz bądź to uwłaszczenia, bądź też powszechnego oczynszowania. O ogromnym zainteresowaniu rozwiązaniem tej kwestii świadczą także liczne odpowiedzi na ankietę przeprowadzoną w 1814 roku – już po zajęciu Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie – przez Komitet Organizacyjny Cywilny do spraw statusu włościan. Przeanalizowanie przez Doktoranta wyników ankiety, które wprawdzie nie przełożyły się na regulacje prawne, stanowi cenny przyczynek do poznania stanowisk właścicieli ziemskich co do możliwości bądź potrzeby przeprowadzenia reformy.

W tym miejscu należy zadać pytanie o celowość tak obszernego omówienia poglądów na temat rozwiązania sprawy chłopskiej w Księstwie Warszawskim w odrębnym rozdziale (liczącym 54 strony), skoro problematyka ta nie mieści się w zakresie rzeczowym wskazanym w tytule rozprawy. O Księstwie Warszawskim jako o ziemi byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod panowaniem rosyjskim można mówić dopiero od maja 1814 roku, czyli od zajęcia jego terytorium przez wojska rosyjskie (o czym jest mowa na s. 77). Rozważania Autora odnośnie do statusu prawnego włościan w świetle aktów prawnych z początków istnienia Księstwa, jak konstytucja z 1807 roku, kodeks cywilny Napoleona oraz akty prawne ministra sprawiedliwości z lat 1807 i 1808, a także analiza wypowiedzi przedstawicieli myśli politycznej w dyskusji nad uwłaszczeniem i oczynszowaniem chłopów do 1812 roku (co wynika z lat opublikowania powołanych źródeł) nie mieszczą się zatem w zakresie rzeczowym deklarowanym w tytule. Być może zatem właściwiej było problematykę przedstawioną w dwóch pierwszych podrozdziałach potraktować bardziej skrótowo, a skupić się – co zresztą Autor należycie uczynił – na analizie wyników ankiety włościańskiej.

Wątpliwości co do zgodności z czasowym i rzeczowym wskazanym w tytule nie budzi natomiast treść kolejnych rozdziałów. Rozdział trzeci posłużył analizie poglądów na kwestie włościańską w Królestwie Polskim w latach 1815-1832. Analiza ta poprzedzona została przedstawieniem zmian w prawnym położeniu ludności wiejskiej w pierwszych latach istnienia Królestwa Polskiego, w szczególności w świetle ustawy konstytucyjnej nadanej 27 listopada

1815 roku przez cesarza Aleksandra I. Pomimo zmniejszenia przewagi stanu szlacheckiego nad pozostałymi grupami społecznymi, choćby poprzez zagwarantowanie wszystkim obywatelom równego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, ludność ta nadal nie posiadała praw politycznych, za to – na równi z innymi obywatelami – była zobowiązana do służby wojskowej, a polityka fiskalna ministra skarbu księcia Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego zmierzała do objęcia jej obowiązkiem podatkowym. Utrzymane zostało zniesienie poddaństwa osobistego, z zastrzeżeniem własności gruntów dla dotychczasowych właścicieli ziemskich, co nie zmieniło znacząco położenia włościan. Zgodnie z Kodeksem cywilnym Królestwa Polskiego z 1825 roku zniesiona została m. in. instytucja własności podzielonej i czynszów wieczystych. Autor opisał również inne zmiany będące owocem działań sejmu Królestwa polskiego, m. in. próbę powstrzymania przesiedlania się włościan. Wiele trudności stwarzało wyniszczenie kraju po wojnach napoleońskich, brak siły roboczej i zjawisko włóczęgostwa. W poglądach wypowiedzianych w tym czasie odnośnie do poprawy położenia chłopów pojawiał się postulat bądź to ich uwłaszczenia, bądź też oczynszowania; starano się także poznać przyczyny istniejącego stanu rzeczy, by znaleźć tym skuteczniejsze środki jego naprawy. Na uwagę zasługuje ożywiona dyskusja nad kwestią włościańską prowadzona w okresie powstania listopadowego oraz rozwiązania proponowane przez sejm powstańczy.

W rozdziale czwartym Autor przedstawił poglądy na rozwiązania władz cesarskich w kwestii włościańskiej po powstaniu listopadowym oraz koncepcje przeprowadzenia reform. Jednym z takich rozwiązań było nadanie majątków ziemskich skonfiskowanych za udział w powstaniu przedstawicielom władz rosyjskich i osobom sprzyjającym w czasie walk stronie rosyjskiej, co w założeniu miało wpłynąć korzystnie na położenie zamieszkałej tam ludności. Doktorant zwrócił uwagę na różnicę sytuacji prawnej włościan osiadłych w dobrach rządowych i w prywatnych. Podejmowane przez władze działania zmierzały w dalszej perspektywie do oczynszowania chłopów. Szereg korzystnych dla ludności wiejskiej rozwiązań wprowadzono w następstwie rabacji galicyjskiej w 1846 roku. Po omówieniu zmian w prawie Autor przedstawił poglądy właścicieli ziemskich uczestniczących w zjazdach organizowanych przez Andrzeja Zamoyskiego w Klemensowie oraz autorów publikujących w „Rocznikach Gospodarstwa Krajowego”. Zaprezentowane zostały również koncepcje Józefa Gołuchowskiego, właściciela ziemskiego i profesora Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, oraz hrabiego Aleksandra Wielopolskiego, który doprowadził do przyjęcia dwóch ważnych ukazów Aleksandra II o okupie pańszczyzny z 4 (16) maja 1861 roku i o oczynszowaniu z urzędu z 24 maja (5 czerwca) 1862 roku.

Ostatni rozdział rozprawy poświęcony jest sprawie włościańskiej w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Autor przedstawił status prawny ludności wiejskiej na terenach przyłączonych do Rosji w wyniku trzech rozbiorów Polski oraz w latach 1807 i 1843, a także poglądy na regulacje dotyczące kwestii chłopskiej. Nadzieje na korzystne zmiany w położeniu ludności wiejskiej wiązano zwłaszcza z rządami Aleksandra II, do którego właściciele ziemscy kierowali w tej kwestii liczne postulaty. Autor, zaprezentowawszy poglądy m. in. Tadeusza Bobrowskiego, Oskara Korwina-Milewskiego, Jakuba Gieysztora, hrabiego Edwarda Czapskiego i hrabiego Rajnolda Tyzenhausa, opisał reformę z 1861 roku, która objęła swym zakresem obszar dziewięciu guberni zachodnich. Pewien niedosyt wywołuje pominięcie przez Doktoranta w podrozdziale poświęconym tej reformie opinii wypowiedzianych na jej temat, z *Zakończenia* wynika bowiem, że spotykała się ona z krytyką: „Jednakże realizacja tego przedsięwzięcia napotykała na różnego rodzaju problemy wynikające z odmienności realiów dnia codziennego (...). Reforma Aleksandra II nie zaspokoila wszystkich oczekiwań większości osób ze stanu włościańskiego. Dostrzegalny był brak zaufania do nowo powołanych organów, które powinny były nadzorować wdrażanie zmian wchodzących w życie. Wskazania osób przeznaczonych do pełnienia funkcji we władzach gminnych napotykały na opór włościan, negujących zgłaszane kandydatury” (s. 259). Co więcej, reforma ta wywołała niezadowolenie nie tylko włościan, ale także ludności wiejskiej, co Doktorant stwierdza w końcowej części ostatniego podrozdziału. Wnioski te nie zostały jednak wsparte żadnymi wypowiedziami współczesnych autorów. Warto zatem byłoby zapoznać czytelnika – choćby pobieżnie – z reakcjami, jakie wywoływało wprowadzanie owej reformy w życie, a które z pewnością znajdowały wyraz w publikacjach.

Część merytoryczną rozprawy wieńczy *Zakończenie*, w którym Autor podsumował ustalenia zawarte w poszczególnych rozdziałach, a także przedstawił wnioski, do których doprowadziła go analiza wypowiedzi publicystów w kwestii włościańskiej. Autor wyraził przekonanie, że „toczona w latach 1807-1861 dyskusja poświęcona najbardziej istotnemu problemowi, jakim pozostawał w XIX stuleciu kwestia [sic!] emancypacji włościan przyczyniła się nie tylko do ożywienia życia społeczno-politycznego na ziemiach byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale również inspirowała władze rządowe (...) do stopniowego wkraczania na drogę reformy zmierzającej do kompleksowego rozwiązania problemu chłopskiego” (s. 259).

Ostatnią część pracy stanowi *Wykaz źródeł i opracowań* obejmujący: *Źródła rękopiśmienne, maszynopisy, Źródła drukowane*, w tym: *Akty normatywne, projekty aktów normatywnych; Publikatory urzędowe; Czasopisma (dzienniki, tygodniki, dwutygodniki, miesięczniki, roczniki; Dzienniki, wspomnienia i publicystyka; Opracowania. Baza źródłowa,*

świadcząca o umiejętności Doktoranta prowadzenia samodzielnych badań naukowych, zasługuje na ogromne uznanie. Wykorzystane zostały rękopisy i maszynopisy znajdujące się w Bibliotece Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie oraz w dwóch bibliotekach uniwersyteckich, a także liczne źródła drukowane. Nie wszystkie jednak znalazły się w wykazie źródeł w bibliografii lub nie zostały w należyty sposób opisane. W wykazie *Akty normatywne, projekty aktów normatywnych* nie znalazły się – z niewielkimi wyjątkami – akty prawne publikowane w Dzienniku Praw Księstwa Warszawskiego i w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego, wskazane zostały tylko wykorzystane w rozprawie tomy tych publikatorów. Nie jest także wystarczające wymienienie w bibliografii tytułów czasopism i wykorzystanych roczników z XIX (i jednego z XX) wieku; należało podać również autora i tytuł publikacji, co zresztą Doktorant czyni w przypisach. Znacznie ubogaciłoby to wykaz zatytułowany *Dzienniki, wspomnienia i publicystyka*. Należy także zwrócić uwagę na obszerną listę literatury przedmiotu. Można jedynie zastanawiać się nad umieszczeniem pewnych publikacji, ujętych w *Dziennikach, wspomnieniach i publicystyce* w spisie literatury.

Rozprawa została napisana poprawnym językiem; pewne ważniejsze potknięcia językowe wskazałam w dalszej części recenzji.

III. Uwagi i kwestie dyskusyjne

Wyrażając wysokie uznanie dla wysiłku badawczego Doktoranta, należy zarazem zwrócić uwagę na – nieliczne – słabsze strony rozprawy i pewne usterki, łatwe, ale konieczne do naprawienia, zwłaszcza w razie opublikowania rozprawy, która zasługuje na zapoznanie z nią szerszego kręgu odbiorców, szczególnie historyków prawa i doktryn polityczno-prawnych. Pewne kwestie merytoryczne wymagające wyjaśnienia zasygnalizowane zostały w punkcie II recenzji, przy omawianiu poszczególnych rozdziałów, pozostałe nieścisłości kwestie dyskusyjne zostaną wymienione poniżej.

1. W rozdziale pierwszym Autor opisując zmiany, jakie zachodziły w statusie prawnym włościan do końca XVIII wieku, powołał szereg aktów prawnych (statuty, konstytucje sejmowe), jednak nie bezpośrednio, ale za pośrednictwem literatury. Wprawdzie informacje o owych zmianach mają charakter wprowadzający i zostały opisane pobieżnie, jednakże w pracy tej rangi co rozprawa doktorska należało powołać akty prawne według *Volumina Legum*. Zasługują one także na miejsce w bibliografii.

2. Korzystanie ze źródeł za pośrednictwem literatury może prowadzić do nieścisłości. I tak opisując postanowienia statutów Kazimierza Wielkiego dotyczące ludności wiejskiej Autor

twierdzi, że cała ludność wsi mogła ja opuścić m. in. „w przypadku nałożenia na ludność wiejską, co najmniej na okres roku, klątwy za działania zawinione przez dziedzica” (s. 15). W rzeczywistości powołany fragment statutów odnosi się do sytuacji, w której wskutek klątwy nałożonej na właściciela wsi jego poddani mieliby pozostawać bez posługi religijnej (w statutach mowa jest tylko o pozbawieniu możliwości pogrzebu, ale, oczywiście, należy to rozumieć jako pozbawienie posługi religijnej w ogóle).

3. Na s. 116-117 Doktorant przedstawił stanowisko Jana Olrycha Szanieckiego w sprawie rozpatrywanego przez sejm w 1825 roku projektu ustawy zmieniającej art. 530 Kodeksu cywilnego Napoleona. Wzięcie w cudzysłów niektórych fragmentów sugeruje, że ich autorem jest sam Szaniecki, a pochodzą one – jak zaznaczono w przypisach – z pamiętnika jego autorstwa. W rzeczywistości pochodzą one z opracowania *Pamiętnik Jana Olrycha Szanieckiego, wydał, wstępem i przypisami opatrzył Marcei Handelsman*”, Warszawa 1912. Jest to opracowanie zawierające jedynie fragmenty pamiętnika Szanieckiego, wykorzystane jako ilustracja komentarza Handelsmana. Zapewne tego rodzaju cytowanie pośrednie stało się przyczyną nieścisłości i błędu. Zdaniem Doktoranta Szaniecki był zwolennikiem zmiany art. 530 Kodeksu Napoleona, jak również dwóch innych projektów legislacyjnych głosowanych na posiedzeniu sejmku (s. 116). Tymczasem z opracowania Handelsmana, w tym z przytoczonych fragmentów pamiętnika Szanieckiego, jasno wynika, że Szaniecki opowiedział się przeciwko wszystkim trzem projektom. W zmianie art. 530, uniemożliwiającej chłopom z dóbr narodowych wykup czynszów wieczystych, upatrywał bowiem – w końcowym efekcie – utrwalenia stosunków feudalnych. Nie sposób też uznać za precyzyjne stwierdzenia, że jeden z owych trzech projektów legislacyjnych „dotyczył kwestii rozwodów i jurysdykcji w tych sprawach sądów kościelnych” (s. 116), stwierdzenie to zawiera bowiem ogromne uproszczenie. Skoro w prawie małżeńskim Kościoła katolickiego rozwody nie są akceptowane, to czy jest możliwe orzekanie o rozwodach przez sądy kościelne? W rzeczywistości chodziło o pozostawienie sądom wyznaniowym jurysdykcji w sprawach małżeńskich, a sądy Kościoła katolickiego orzekały o stwierdzeniu nieważności małżeństwa, ale nie o rozwodach. Wreszcie, z dwóch przypisanych Szanieckiemu przez Doktoranta wypowiedzi (wziętych w cudzysłów) tylko jedna, i to w części, pochodzi od niego. Dotyczy to także przypisywanych Szanieckiemu słów: „(...) obudził [sc. pomysł utworzenia Towarzystwa Rolniczo-Handlowego – M.D.] (...) wspólny zawód i wpłynął na inne pożyteczne zakłady. Miał on w sobie myśl jak widzieliśmy Towarzystwa Kredytowego i Banku Narodowego” (s. 123) – to słowa Handelsmana.

4. Na s. 53 Autor stwierdza, że „Nowe regulacje prawne [sc. zawarte w Kodeksie cywilnym Napoleona – M.D.] nie były sprzeczne z dotychczasowymi zwyczajami”, co koliduje

z dalszą częścią zdania: „a ponadto bezspornie pozostawały niezgodne z kierunkiem ówczesnych oczekiwań zdecydowanej większości społeczeństwa zamieszkującego tereny Księstwa Warszawskiego”. Iż zasady te były jednak sprzeczne z polską tradycją prawną, świadczą powołane na s. 54 słowa Fryderyka Skarbka. Podobna sprzeczność ma miejsce na s. 255, gdzie Autor pisze: „Przeważająca część ziemiaństwa (...) zapisała się na kartach historii raczej niezbyt niepozytywnie” (czyli pozytywnie), podczas gdy z kolejnego zdania wynika coś przeciwnego: „Zdecydowana większość obywateli ziemskich nadużywała bowiem swoich uprawnień wobec bezpośrednich producentów rolnych (...)”.

5. Charakteryzując poglądy Rajmunda Rembielińskiego Doktorant wspominał, iż „Jednocześnie dość krytycznie oceniał proces oczynszowania dokonany w Prusach” (s. 83), nie wyjaśniając- choćby pobieżnie – na czym proces ten polegał i dlaczego Rembieliński poddał go krytyce. Zresztą, jak można wnioskować z powołanego na s. 84 fragmentu pracy Rembielińskiego, autor ten miał raczej na myśli uwłaszczenie, przeprowadzone w Prusach w roku 1808 (w dobrach państwowych) i 1811 (w dobrach prywatnych).

6. Nie sposób zgodzić się ze stwierdzeniem, że czynne prawo wyborcze posiadali na mocy ustawy konstytucyjnej Królestwa Polskiego tylko szlachta-właściciele (s. 112). W skład izby poselskiej wchodził bowiem, oprócz posłów wybieranych na sejmikach, także deputowani wybierani na zgromadzeniach gminnych przez uprawnionych wskazanych w art. 131. I czy rzeczywiście, jak twierdzi doktorant, „Formalne istnienie podziału stanowego wśród obywateli Królestwa Polskiego zostało uchylone (...)”?

7. Omawiając treść artykułu czwartego Konstytucji 3 maja (s. 37-38) Autor nie wspominał o gwarancji zwolnienia od wcześniejszych obciążeń włościan przybywających z zagranicy. Gwarancja ta wywołała zbiegostwo chłopów za granicę, by po krótkim czasie powrócić i cieszyć się swobodą wyboru miejsca zamieszkania i zajęcia.

8. Na s. 29 Autor określił obszar włóki jako 4 do 5 hektarów, zaś na s. 30 stwierdził, że na Żmudzi „Średnie gospodarstwo rolne liczyło około dwudziestu jeden hektarów (około 1 włóki)”. Ta druga wielkość wydaje się znajdować potwierdzenie w informacji, że obszar przeciętnego folwarku wynosił od ośmiu do trzydziestu włók (od 160 do 640 hektarów). Która zatem wielkość jest prawdziwa?

9. Zastrzeżenia budzi sposób powoływania znacznej części artykułów z czasopism. Po tytule artykułu, a przed tytułem czasopisma nie umieszcza się oznaczenia „[w:]”, nie podaje się także miejsca wydania (np.2 przypis 2; s. 43 przypis 7, s. 44 przypis 14; s. 46 przypis 22 i wiele innych). Należałoby także ujednoczyć sposób oznaczania roczników: w rozprawie używane są

różne oznaczenia – „t.”, „Rok”, a czasem oznaczenia tego brakuje, jak choćby przy czasopiśmie „Zeszyty Prawnicze”.

10. Każdy wyraz tytułu czasopism: „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” i „Przegląd Sejmowy” należy rozpoczynać wielką literą.

11. Autorem powołanej na s. 35 (przypis 79) książki *Dzieje kodeksu Andrzeja Zamoyskiego* jest Łukasz Kurdybacha, a nie Kurdybach.

12. Na podkreślenie i pochwałę zasługuje niezwykle staranny skład tekstu. W kilku miejscach jednak – zapewne wskutek pośpiechu podczas komputerowego zapisu rozprawy pewne słowa zostały nieopatrznie usunięte, co spowodowało niejasność niektórych sformułowań, jak choćby: „przy możliwości zamiany tego świadczenia na opłatę pieniężną w wysokości 2 groszy siedmiu pieniędzy” (s.29); „Charakter publikowanych artykułów (...) potrafił niejednokrotnie dystansować się nawet <Nową Polskę>” (s. 136, przypis 126); „Jedną z przyczyn chęci szybkiego przeprowadzenia reform chłopskich stawała się bezwzględna – włączenia włościan w walkę zbrojną” (s. 255).

12. W rozprawie zdarzają się drobne potknięcia stylistyczne, zapewne również będące skutkiem pośpiesznej redakcji. Przykładowo: „Kwestia ludności wiejskiej koncentrowała bez mała cały interes państwa” (s. 8); „co jednak zasadniczo nic się nie zmieniło” (s. 116); „[projekt] poświęcony był zaostrzeniu kar wymierzanych przeciwko podpalaczom” (s. 117); „Reformy włościańskie spowodowały już w okresie trwania Królestwa Polskiego do powstania dość istotnego problemu” (s. 124) – to tylko niektóre uchybienia, na szczęście nieliczne. Co do pisowni, opuszczanie wsi przez chłopów to wychodźstwo, a nie „wychodźtwo” (s. 15 i n.), a własność podzielona to *dominium divisum*, a nie *divisium* (s. 25).

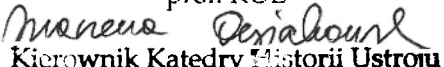
IV. Wniosek końcowy

Powyższe uwagi – po części krytyczne, po części mające charakter dyskusji, dotyczące jednakowoż zagadnień drugorzędnych – nie wpływają na ostateczną zdecydowanie pozytywną i wysoką ocenę recenzowanej rozprawy. Dlatego stwierdzam, że praca *Kwestia włościańska w polskiej myśli polityczno-prawnej ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod panowaniem rosyjskim w XIX wieku (do 1862 roku)* spełnia wymogi w odniesieniu do pracy doktorskiej, o jakich mowa w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o tytule naukowym i stopniach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.), gdyż stanowi oryginalne i całościowe rozwiązanie zagadnienia naukowego w oparciu o własny trud badawczy.

Wysoko oceniając nowatorski charakter rozprawy oraz oparcie jej na wartościowym materiale źródłowym niniejszym wnioskuję o jej wyróżnienie.

W związku z powyższym postuluje dopuszczenie Pana mgr. Adama Ćwikły do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, dn. 27.02.2021

Dr hab. Marzena Dyjakowska
prof. KUL

Kierownik Katedry Historii Ustroju
i Prawa KUL